

LAZĂR VLĂSCLEANU
MARIAN-GABRIEL HÂNCEAN

**Modernitatea
românească**

EDITURA PARALELA 45

INTRODUCERE

În această carte sunt analizate performanțe politice și economice ale societății românești din perioada modernității timpurii și a celei recente în comparație cu performanțele altor țări, mai ales ale celor care sunt membre ale Uniunii Europene. Sunt prospectate răspunsuri la trei întrebări: (a) În ce măsură performanțele societății românești din perioada modernității au fost convergente și competitive pe plan european? (b) Cum pot fi explicate, din perspectiva teoriilor actuale din știința socială, convergența și competitivitatea europeană a societății românești? (c) Ce politici publice ar fi de promovat pentru accelerarea dezvoltării competitive a societății românești contemporane în context european?

Căutarea răspunsurilor la astfel de întrebări oferă oportunitatea de a dialoga cu unele dintre cele mai influente teorii sociale contemporane interesate de explicarea dezvoltării diferențiate și pe termen lung a statelor naționale. Totuși, identificarea cauzelor sau rațiunilor creșterii economice, ale dezvoltării democratice și prosperității individuale din unele țări și ale lipsei de convergență sau competitivitate a altora nu a fost și nu este doar o chestiune de interes teoretic. Implicațiile pentru guvernarea națională și direcțiile de configurare a relațiilor internaționale sunt mai ales practice. Circulația capitalurilor și persoanelor, dinamica relațiilor internaționale și, mai recent, fluxurile culturale ale globalizării sunt influențate de performanțele diferențiate ale statelor naționale.

Cum s-a poziționat politic și economic societatea românească în contextul european al modernității? O astfel de întrebare deschide calea formulării unei teorii actuale despre specificitatea construcției modernității politice românești din trecut și mai ales din prezent.

PREMISE ISTORICE ȘI ACTUALE

Întoarcerea în trecutul mai îndepărtat al societății românești duce, mai întâi, la descoperirea unei perioade de circa o mie de ani – cuprinsă între retragerea aureliană din anul 274 și *descălecatul* (să zicem) de după 1274 – despre performanțele căreia nu se știe și se pare că nici nu se poate afla mare lucru. Pare a fi ascunsă, cum

ar spune unii, în subistorie. Apar apoi fragmentări ale țării celei mari, serii de lupte de apărare care au ținut năvălitorii la frontiere, dar și ocupări sau doar suzeranități umiltoare, ba chiar indicii ale unor chemări făcute de unii de-ai noștri către cei puternici din afară, cu plata lor împovărătoare, pentru a sprijini un domn sau altul și grupările lor rapace de boieri. Abia din secolul al XVII-lea începem să ne trezim din somnul fragmentării țării. În secolul al XIX-lea pășim energic spre unire națională și pe căile politice, culturale și economice deschise de modernitatea politică europeană.

Cum s-au configurat începuturile modernității românești? Referințele la date și informații istorice devin inevitabile în formularea unui răspuns. Totuși, în abordarea propusă aici, din perspectiva științei sociale, ne ferim de ispita căderii în istorism (*Așa a fost să fie, suntem legic dependenți de istorie!*) sau într-un istoricism teleologic care ar căuta un sens ascuns al istoriei românești sau care s-ar pierde în simple înțelegeri retrospective ale unor evenimente trecute. Scopul este altul: acela de a descoperi și explica, pe cât se poate, cum de s-a întâmplat ca uneori să fim convergenți, ba chiar să anticipăm dezvoltări europene, iar alteori nivelul performanțelor societății românești în domeniul economice, sociale, politice sau culturale să se afle în decalaj față de alte țări europene.

Când citești memoriile sau note de călătorie ale unor străini veniți din Occidentul european în ținuturile românești, întâlnești destule clișee: fie despre rămânere în urma civilizațiilor lor, fie despre exotisme ale peisajului natural și ale oamenilor care-l populează. Numai că și în scrieri ale unor autori români se pendulează, sub spectrul unui maniheism deloc controlat, între critici aspre și glorificări fără măsură. Spiritul critic pare să fie mai frecvent. Încă în anii 1935-36, Emil Cioran putea spune: „Mulți români, nesfârșit de mulți români, mărturisesc zilnic că România este ultima țară din lume.” (*Schimbarea la față a României*, 1936, p 70) Și astăzi, după atâta vreme, mulți sunt tentați să sintetizeze cu aceleași cuvinte starea societății românești actuale. Întrebarea firească ar fi: care sunt datele comparative elocvente pe baza cărora poate fi formulată atât de apodictic o astfel de judecată?

Pentru a depăși eventuala penurie de date și informații, cercetători și istorici de astăzi prezintă din ce în ce mai insistent ilustrări politice și economice ale modernității românești: Victor Axenciuc a publicat (*Produsul Intern Brut al României, 1862-2000*, Editura Economică, 2012) cele mai complete serii istorice de date economice privind dezvoltarea modernă a națiunii; Cristian Preda a analizat istoria votului și a puterii politice (*Rumâni fericiți. Vot și putere de la 1831 până în prezent*, Polirom, 2011); Bogdan Murgescu a avut în vedere „când și cum s-au acumulat deosebiri de nivel economic dintre România și celelalte țări europene” (*România și Europa. Acumularea decalajelor economice, 1500-2010*, Polirom, 2010); Constanța Vintilă-Ghițulescu a scris ca nimeni altul despre *obrazele primei modernități românești* (Humanitas, 2013); iar un alt istoric – Lucian Boia – a căutat în istorie răspunsuri la întrebarea *de ce este România altfel?* (Humanitas, 2012). Istoricii, scriitorii și eseistii se interesează mult mai insistent decât cercetătorii din științele sociale de problematica

Partea I

**Performanțe
politice și economice**

EDITURA PARALELA 45

În această primă parte a lucrării, sunt prezentate distribuții statistice ale unor performanțe economice și politice ale modernității românești din 1860 până în prezent. Analiza propusă e specifică științei sociale. Abordarea este, deocamdată, mai ales descriptiv-istorică și comparativă. Ea readuce în discuție o chestiune clasică, formulată în secolul al XVIII-lea de către Montesquieu sub forma relativismului cultural¹ și concretizată în secolul al XX-lea prin analize economice și sociologice ale diferențelor dintre nivelurile de dezvoltare națională și prin politici de recunoaștere a diferențelor culturale². În prezent, a revenit în prim-plan sub o formă mai extinsă. Deține chiar o poziție centrală în cercetările sociale³: de ce unele societăți naționale obțin performanțe mai înalte și pe termen lung în economie, politică sau cultură, în timp ce altele persistă pe durate lungi în eșecuri mai mari sau mai mici? Sau: de ce în unele societăți mai mulți cetățeni trăiesc mai bine, dispun de mai multe posibilități de realizare personală și participă mai intens la luarea de decizii colective, pe când în altele se întâmplă exact invers – mai mulți trăiesc în mizerie, sunt excluși de la luarea deciziilor colective și rămân marginalizați?

Căutând în istorie mărturii și comparații pentru a formula răspunsuri la astfel de întrebări, s-a ajuns la constatarea că inegalitățile dintre societăți au fost și încă sunt dublate, ba chiar accentuate, de diferențe și inegalități individuale din interiorul societăților. Împreună au tins să se perpetueze perioade lungi de timp, inclusiv în prezent, pe aceeași traiectorie⁴. Cum să fie explicate astfel de diferențe și perpetuări?

¹ Charles-Louis de Secondat, Baron de Montesquieu, **De l'esprit des loix, ou du rapport que les loix doivent avoir avec la constitution de chaque gouvernement, les moeurs, le climat, la religion, le commerce, &c.**, 2 vol., Geneve, Barrillot & Fils, 1748. În: **Œuvres Complètes**, 2 volumes, Roger Callois (ed.), Paris, Editions Gallimard, 1949.

² Charles Taylor *et al.*, **Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition**, Princeton, Princeton University Press, 1994. L. Vlăsceanu (ed.), **Sociologie**, Iași, Polirom, 2011, pp. 112-113.

³ R. Inglehart, **Modernization and Postmodernization**, Princeton, Princeton University Press, 1997. M.I. Midlarsky (ed.), **Inequality, Democracy, and Economic Development**, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 1999. A. Giddens & P. Diamond, **The New Egalitarianism**, London, Polity, 2005. D.C. North, D.J. Wallis & B.R. Weingast, **Violence and Social Orders**, New York and Cambridge, Cambridge University Press, 2009. D. Acemoglu, J.A. Robinson, **Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity and Poverty**, New York, Crown Publishers, 2012.

⁴ F. Braudel, **A History of Civilizations**, London, Penguin Books, 1993. P. Bairoch, **Economics and World History**, Chicago, University of Chicago Press, 1995. J. Diamond, **Guns, Germs, and Steel**, New

Capitolul 1. CONTEXTE ȘI TENDINȚE

Când este vorba despre modernitatea românească, de regulă se disting: (a) mai întâi o fază premodernă sau a modernității timpurii, care ar coincide cu perioada ce a precedat și a consacrat aplicarea Regulamentelor Organice; (b) apoi o fază de accelerare a modernizării⁵, de după realizarea Unirii Principatelor și până spre sfârșitul secolului XX; și acum (c), modernitatea recentă de după 1990⁶. Cum s-au realizat tranzițiile dintr-o fază a modernității românești în alta, consacrand pe această traiectorie anumite performanțe ale dezvoltării naționale? În acest capitol, care are rosturi inițiatore, prezentăm cele mai sintetice imagini ale traiectoriilor dezvoltării societății românești moderne sub formă de distribuții statistice și serii istorice ale unor performanțe politice și economice.

⁵ Keith Hitchins (în: **Românii**, volumul I – 1774-1866; volumul II – 1866-1946), București, Humanitas (ediția în limba română din 2013, traducere a ediției engleze din 1996, Oxford University Press) distinge două etape în evoluția României moderne: *Prima a fost o etapă de tranziție, românii din principatele Moldova și Țara Românească îndepărtându-se de tradițiile patriarhale ale Sud-Estului bizantino-ortodox către dinamicele inovații ale Occidentului. În cea de-a doua etapă, curentul schimbărilor ce începuseră să se manifeste s-a cristalizat și a luat naștere România modernă, în adevăratul înțeles al cuvântului. Data hotărâtoare de separare a celor două etape – în măsura în care un singur an poate reprezenta o asemenea graniță – este anul 1866.* (Vol. II, p. 16) Considerații istorice și culturale despre modernitatea românească sunt formulate interdisciplinar de Sorin Antohi (*Modernism și antimodernism*, pp. 7-16) sau Sorin Alexandrescu (*Modernism și antimodernism. Din nou, cazul românesc*, pp. 103-159), în: Sorin Antohi (coordonator), **Modernism și antimodernism. Noi perspective interdisciplinare**, București, Cuvântul, 2008. Lucian Boia, în **De ce este România altfel?** (București, Humanitas, 2012) formulează o întrebare care a declanșat o veritabilă dezbateră în cultura noastră intelectuală recentă despre specificitatea istoriei naționale în context european. O analiză documentată și interesantă a primei etape a modernității românești face Constanța Vintilă-Ghițulescu, în **Evgheniți, ciocoi, mojiți. Despre obrazele primei modernități românești – 1750-1860**, București, Humanitas, 2013. O perspectivă evoluționistă asupra modernității românești e prezentă în Gh. Platon, **Românii în veacul construcției naționale**, București, Editura Enciclopedică, 2005. B. Murgescu realizează o analiză comparativă a performanțelor noastre economice moderne în **România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)**, Iași, Polirom, 2010. Detalii despre performanțele politice moderne sunt de găsit mai ales în Cristian Preda, **Românii fericiți. Vot și putere de la 1831 până în prezent**, Iași, Polirom, 2011.

⁶ Despre etape și tranziții în modernitate și mai ales în modernitatea recentă, vezi Horia-Roman Patapievici, **Omul recent**, București, Humanitas, 2002 și Lazăr Vlăsceanu, **Sociologie și modernitate. Tranziții spre modernitatea reflexivă**, Iași, Polirom, 2007.

DESPRE PERFORMANȚE ALE DEZVOLTĂRII

Când ne referim la performanțele dezvoltării, avem în vedere *rezultate valorizate* ale activităților politice sau economice din diferite perioade istorice. Altfel spus, sunt considerate: (a) serii istorice de rezultate consemnate în arhive sau baze de date; (b) evaluări ale semnificațiilor asociate rezultatelor; (c) utilizarea în evaluări a unei scale de valorizare.

Serii istorice de rezultate există întrucât, cel puțin unele dintre acestea, au fost consemnate de contemporanii lor în varii documente, mai ales în forme calitative, dar nu numai. Ceea ce s-a întâmplat în cercetările mai recente din științele sociale a constat în utilizarea analizei calitative și mai ales a proiecțiilor inverse (i.e. dinspre prezent spre trecut) pentru generarea de cuantificări ale rezultatelor economice, sociale, demografice și chiar politice sub forma seriilor istorice de date cantitative pe termen lung. Să ne referim la câteva exemple, începând cu cele inițiatore. În demografia istorică, J. De Vries a analizat procese de urbanizare și de concentrare a populației în orașe europene pentru perioada 1500-1800⁷. Ritmurile urbanizării europene sau raporturile dintre populația urbană și cea rurală ar fi fost pe cât de variabile național și regional, pe atât de strâns legate de nivelurile dezvoltării economice și ale bunăstării vieții individuale din trecut, dar și din prezent. Mai relevante pentru interesele analizei noastre sunt însă seriile istorice de rezultate economice sau politice cuantificate pe intervale lungi de timp, cu scopul de a identifica disparități sau convergențe între performanțele diferitelor comunități naționale sau regiuni. În domeniul economic, Angus Maddison⁸ *a cuantificat într-o formă comprehensivă schimbările pe termen lung în venitul și populația lumii; a identificat forțele care explică succesul țărilor bogate; a explorat obstacolele care au împiedicat avansul în regiuni rămase în urmă; a prospectat interacțiunea dintre țările bogate și restul țărilor pentru a evalua gradul în care rămânerea în urmă a acestora s-ar fi datorat politicii occidentale*. Ni se prezintă, astfel, atât serii de rezultate economice, cât și evaluări ale acestora sub forma performanțelor variabile ale dezvoltării diferitelor națiuni sau regiuni. În domeniul politicii, cel mai comprehensiv sistem actual de date istorice este proiectul **Polity**⁹. Acesta prezintă date cantitative cu privire la caracteristici ale autorității democratice și autocratice din instituțiile guvernării de după anul 1800 pentru mai mult de 160 de state ale lumii, dar numai din momentul în care acestea au devenit entități statale de sine stătătoare (în cazul României, după 1862).

⁷ J. De Vries, **European Urbanization, 1500-1800**, London, Methuen, 1984.

⁸ A. Maddison, **The World Economy. Volume 1: A Millennial Perspective; Volume 2: Historical Statistics**, Paris, OECD, 2006, p. 19.

⁹ Monty G. Marshall, Ted R. Gurr, **Polity IV Project: Political Regimes Characteristics and Transitions, 1800-2012**, The Political Instability Task Force, Societal Systems Research Inc. and the Center for Systemic Peace, www.systemicpeace.org.

SUMAR

<i>Prefață</i>	5
<i>Recunoștință</i>	9
<i>Introducere</i>	11
Premise istorice și actuale	11
Explicații existente	14
Distincția explicației propuse	16
Dinspre trecut spre prezent	18
Miza pragmatică a analizei	20
Structura cărții	21
PARTEA I / PERFORMANȚE POLITICE ȘI ECONOMICE	23
Capitolul 1. Contexte și tendințe	27
Despre performanțe ale dezvoltării	28
Interpretări clasice ale modernizării societății românești	30
Traectoria performanțelor politice	33
Premise teoretice	33
Dinamica sintetică a performanțelor politice	34
Perseverența românească în autocrație	37
Traectoria performanțelor economice	38
Concluzie	45
Capitolul 2. Performanțe politice	46
Distincții preliminare	46
Regim politic și guvernare	49
Elite versus cetățeni	49
Democrație versus autocrație	50
Instituții politice ale guvernării	53
Premise istorice: constituirea sistemului politic modern din România	54
Constituirea sistemului politic modern	55
Transformarea structurilor participării politice	56
Adoptarea și adaptarea națională a modelelor occidentale	58

Baza empirică a analizei performanțelor politice	59
Configurări ale performanțelor politice moderne	61
Perseverență lineară în autocrație.....	61
Comparații europene	65
Configurări politice contemporane.....	68
Starea regimului politic democratic și a statului de drept.....	68
Competiție și participare politică	77
De la proiecte intelectuale la legiferare	77
Intrarea în epoca votului democratic și universalizarea dreptului de vot	78
Listele de votanți și circumscripțiile electorale	83
Practici politice care blocau democratizarea participării și competiției politice	84
Oscilație între multipartidism și partid unic.....	88
Votul, absenteismul electoral și apatia politică în participarea politică actuală	90
Governare și elite guvernante	96
Câteva informații istorice preliminare și reverberații recente.....	97
Oscilații instituționale și rețele clientelare	98
Provizoratul instituțional și blamarea predecesorilor.....	105
Străinii și autohtonii, angajați în modernitatea politică?.....	107
Selecția și controlul public al elitelor guvernante.....	109
Traectorii istorice	109
Intervenția unor conjuncturi critice	111
Mecanisme sociale: elite politice și structură socială	113
Mecanisme politice: executivul ca generator al rezultatelor votului popular.....	118
Capacitatea statului	121
Premise teoretice	121
Administrația publică: eficiență și profesionalizare	123
Gestionarea ineficientă a resurselor publice locale.	
Studiu de caz: Administrația Publică Locală a Municipiului București	130
Incidențe ale corupției	136
Capacitatea statului de drept.....	143
Concluzii	144
Capitolul 3. Performanțe economice	149
Explicații și opțiuni teoretice alternative	150
Separarea sociologiei de economie	150
Noua sociologie economică.....	152
Explicarea decalajelor de dezvoltare dintre țări și regiuni	153
Cicluri și performanțe sintetice în economia românească	160
Variații ale ponderilor și raporturilor dintre ramuri ale economiei.....	168
Distribuții publice și private ale avuției și veniturilor	176
Proprietate publică, proprietate privată: transferuri și consecințe	177
Investiții străine directe și noi transferuri în proprietatea privată.....	181

Producția agricolă: eșecuri instituționale, performanțe necompetitive	183
„Chestiunea țărăneasă”, o problemă perpetuă a societății și economiei românești	183
Cum apare instituția drepturilor de proprietate funciară?	184
Primul eșec instituțional în economia agrară și în ordinea politică	191
Al doilea eșec instituțional: reforma agrară a lui Cuza	193
Nu numai instituții economice, ci și politice. Spre noi corespondențe instituționale?	197
Spre noul eșec instituțional	200
Performanțele economiei agrare după reforma din 1864: implicații instituționale	202
Continuarea dominării instituțiilor extractive în agricultură	205
Din nou împroprietărirea țăranilor	205
Apariția instituțiilor politice ale democrației liberale și rapida erodare a acestora	206
Se schimbă performanțele mai recente ale economiei agrare?	209
Performanțe ale producției industriale	212
Configurări ale performanțelor producției industriale	212
Stadii istorice ale producției industriale	213
Demografie, urbanizare, structură socială și economie	216
Schimbări demografice	216
Capital uman și dinamica numerică a forței de muncă	219
O sinteză a convergențelor și decalajelor economice	223
Configurări istorice	223
Configurări ale capitalismelor românești actuale	225
Concluzii	229
PARTEA A II-A / EXPLICAȚII DIN TRECUT: CRITICI ȘI DESCHIDERI	231
Capitolul 4. Explicații istorice	237
Istorie și instituții sociale	237
Trei ipoteze istorice	239
Organicism și legitate istorică	242
Ce instituții pot fi derivate din explicațiile istorice?	244
Instituțiile istorice în relație cu puterea politică	247
Ce consecințe instituționale au avut explicațiile istorice?	248
Istorism sau prezenteism sau nici unul, nici celălalt?	250
Destin istoric sau construcție instituțională?	252
Concluzie	254
Capitolul 5. Explicații geografice	255
Geografia națională: destin sau construcție?	255
Geografia variabilă a Europei	256
România între Europa Occidentală și Europa Orientală	259

Consecințe ale poziționării geografice asupra modernității românești	261
Contextul Uniunii Europene	262
Actualitatea ipotezei geografice	265
Geografia istorică și destinul național.....	267
Derivate instituționale ale geografiei naționale	272
Regionalizarea geografică	272
Instituții justificative ale unor eșecuri	274
Între destinul geografic și construcția economică	275
Actualitatea geografiei dezvoltării	275
Nevoia de instituții novatoare	276
Concluzie	277
Capitolul 6. Explicații culturaliste	278
Cultura umanistă și dualismul instituțional	279
Admirare și mirare	280
Începuturile unui dualism instituțional: conflictul dintre obiceiurile pământului și instituțiile formal-juridice copiate	281
Asimilarea și spiritul critic: se poate copia cu discernământ?.....	284
Perpetuarea dualismului instituțional	286
Cultură, psihologie și performanțe românești: „Iubesc istoria României cu o ură grea”	289
Cultura națională derivată psihologic: între minimaliști și grandomani	289
Despre națiune, specific național și traiectorii ale dezvoltării	293
Consecințe ale perseverării culturaliste.....	294
Ipostazierea specificului național	295
Teorii sociologice și economice: de la cultura umanistă la cultura științific-analitică	298
Instituțiile sunt dependente cultural.....	312
Doar profetii nerealizate	312
Controverse intens polarizate	315
Concluzie: dependența culturală a instituțiilor	317
Capitolul 7. Premise și ipoteze pentru un nou model explicativ	318
Factori ai dezvoltării.....	318
Factori economici	318
Factori socio-culturali	320
Factori contextuali	322
Premise pentru o nouă abordare	323
Prima premisă: de la factorii macrosociali ai dezvoltării la acțiunile individuale	323
A doua premisă: dependența performanțelor dezvoltării de gradele de libertate și afirmare specifice autonomiei individuale.....	324
A treia premisă: dependențele individuale blochează individualizarea	327
A patra premisă: competiție și conflict politic.....	329
A cincea premisă: stagnare și tranziție de la un tip de performanță la altul	330

A șasea premisă: de la convergențe și decalaje la competitivitate	331
Ipotezele centrale ale modelului teoretic	334
Ipoteza perseverenței instituționale în ordinea socială extractivă	334
Ipoteza dependențelor multiple care au blocat individualizarea	335
Instituții și dependențe în tandem	337
Concluzii pentru interpretări ce vor urma	339
PARTEA A III-A / INSTITUȚII ȘI DEPENDENȚE	341
Capitolul 8. Fundamente teoretice ale unui nou model explicativ	345
Opțiuni și distincții ale modelului teoretic propus	347
Enunțuri referențiale	347
Diferențe și convergențe teoretice	348
Elementele constitutive ale modelului	353
Niveluri în construcția modelului teoretic	354
Etapa I. Caracterizarea instanțelor componente ale modelului	354
Etapa a II-a. Prospectarea unor relații alternative între instituții și condițiile inițiale	367
Construcția modelului explicativ	371
O primă aproximare a modelului explicativ	373
Specificarea modelului explicativ	374
Concluzie: evaluarea consistenței teoretice a modelului explicativ	375
Capitolul 9. Analiza unor relații endogene	377
Ipotezele modelului endogen	377
Dependențe și libertăți individuale	378
Libertatea și eliberarea	379
Economia și sociologia inegalităților	391
Inegalități de avuție: o imagine globală	392
Diversitatea și cumulativitatea inegalităților	395
Distribuții ale inegalităților în România actuală	397
Distribuții ale avuției induse de schimbarea orientărilor pe axa public-privat	399
Maximizarea inegalităților de avere și de venit	401
Reproducerea inegalităților economice	407
O inversiune recentă a opțiunilor valorice	410
Consecințe sociale ale inegalităților	414
Concluzii	417
Capitolul 10. Explorări empirice ale modelului explicativ integral	420
Premise	420
Instituții consacrate de istoria națională	431
Instituții reflexive	432
Elite și oligarhii	434
Reproducerea instituțiilor extractive	437
Stagnare sau evadare din decalaje?	441

Condiții inițiale biogeografice	443
Distribuții spațiale ale intensității activității economice	443
Schimbări climatice și vulnerabilități	446
Concluzii	451
Epilog. În căutarea viitorului?	453
Dinspre trecut spre viitor	453
Traectorii ale unor modernități europene.....	456
Pentru o știință socială angajată public	457
<i>Bibliografie</i>	460
<i>Baze și surse de date consultate</i>	479
<i>Index de autori</i>	481